

Dolly Verhoeven

TYPISCH GELDERS?

Het verhaal van Gelderland
in 25 vragen – en antwoorden

Met tekeningen van
Karel Kindermans

Boom

Inhoud

- Woord vooraf
Henri Lenferink 7
- Voor wie dit boek geschreven is
ter inleiding 9
- [1] Waarom Gelderland
geen eenheid is –
of toch wel 13
- [2] Hoe Gelderland zijn karakteristieke landschap kreeg –
en wanneer dat gebeurde 17
- [3] Wat grafheuvels bijzonder
maakt – en waarom Gelderland
er zoveel heeft 21
- [4] Wat de Romeinen voor
ons achterlieten –
en wat niet 25
- [5] Waarom Gelderland begon
met een drakenverhaal –
en wat daarvan klopt 29
- [6] Hoe Gelderland een
hertogdom werd – en hoe belangrijk
dat was 33
- [7] Wat het verschil was tussen
steden en dorpen – en hoe dat nu
nog doorwerkt 37
- [8] Sinds wanneer het Gelders
parlement bestaat – en waarom dat
een feestje waard is 41
- [9] Hoe de grote rivieren
Gelderland vormgaven – en soms
ook bedreigen 45
- [10] Wat de Hanze was –
en waarom die nu zo in
de belangstelling staat 49
- [11] Hoe Gelderland een
adelsprovincie werd – en of dat nog
steeds zo is 53
- [12] Hoe Gelderland een
kwartier kwijtraakte – en er ook
gebieden bijkreeg 57

[13] Waardoor de grenzen van Gelderland veranderden – en welke gevolgen dat had 61

[14] Waar in Gelderland katholieken en gereformeerden wonen – en hoe dat is ontstaan 65

[15] Hoe de Gelderse universiteiten ontstonden – en wat hun effect was 69

[16] Waarom Gelderland zo Oranjegezind is – en of dat altijd zo was 73

[17] Waardoor de Tweede Wereldoorlog zoveel impact had in Gelderland – en waar je dat aan merkt 77

[18] Hoe de Gelderse maakindustrie ontstond – en grotendeels weer verdween 81

[19] Wat kunstenaars deden met het Gelderse landschap – en waar wij dat kunnen zien 85

[20] Hoe Gelderland populair werd bij toeristen – en of dat iets is om blij mee te zijn 89

[21] Wat het Gelders dialect is – en hoe het de eeuwen overleefde 93

[22] Hoeveel koeien, varkens en kippen Gelderland telt – en hoe dat komt 97

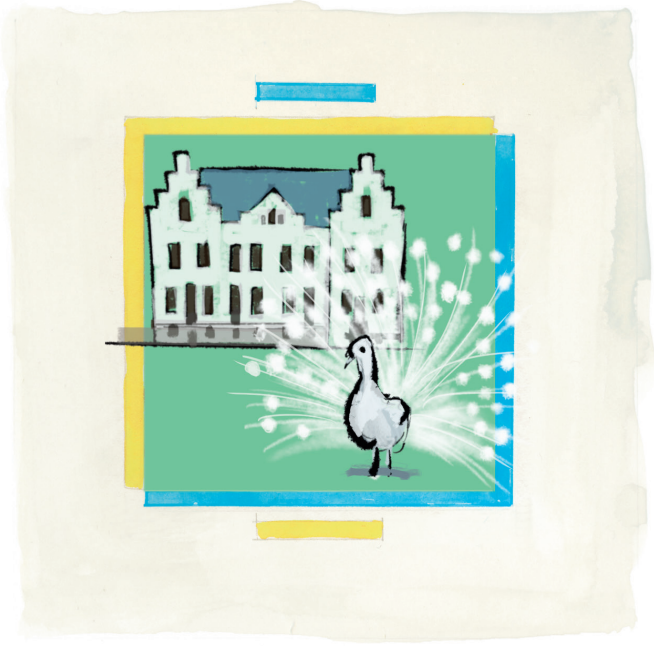
[23] Wie naar Gelderland kwamen of juist vertrokken – en waarom 101

[24] Hoe Gelderland verbonden is met de wereldeconomie – en wanneer dat begon 105

[25] Of er een Gelderse identiteit bestaat – en hoe die er dan uitziet 109

Een paar belangrijke jaartallen 113

Meer weten? 117

Woord vooraf

Ruim tien jaar geleden vond het toenmalige Gelderse parlement dat het de hoogste tijd werd voor gedegen historisch onderzoek naar de Gelderse geschiedenis. En daarbij ook naar de vraag of er sprake is van een Gelderse identiteit. Want deze provincie mag dan een ongelofelijk rijke geschiedenis hebben, van een sterk beleefde identiteit leek geen sprake te zijn.

Dolly Verhoeven ging aan het werk en mede dankzij haar tomeloze inzet, deskundigheid, enthousiasme en – niet te vergeten – een groot aantal al dan niet tijdelijke medewerkers, leidde dat tot een stroom aan publicaties en activiteiten. Met als hoogtepunt het vierdelige boekwerk *Verhaal van Gelderland* in 2022.

Voor u ligt als een kostbaar afscheid een bundel met haar meer persoonlijke impressies over deze geschiedenis. En wat voor een bundel: het is een snoepwinkel voor de liefhebber van de geschiedenis. Maar wel met een paar sterke rode draden. Zoals de wisselwerking tussen landschap en geschiedenis. Niet voor niets trokken er al een paar eeuwen geleden mensen uit het westen naar deze gebieden: voor de rust, ruimte en de natuur.

Mensen pasten zich aan aan het landschap, maar veranderden dat landschap ook waar mogelijk. Zo ontstond de IJssel pas in de zesde eeuw en de Zuiderzee in de twaalfde eeuw, waardoor plaatsen als Harderwijk en Elburg ineens aan open zee lagen, met alle economische voordelen van dien. Met de aanleg van de Afsluitdijk was het gedaan met die open zeeverbinding.

De verleiding is groot om hier te grasduinen in het aanbod aan boeiende verhalen, zoals over de rol van het hertogdom Gelre in de laatmiddeleeuwse variant van *Game of Thrones*. Wordt u als lezer iets wijzer over de vraag of er sprake is van een Gelderse identiteit? Dolly Verhoeven zei in 2017 al dat Gelderland wellicht te groot is voor één identiteit: we voelen ons eerder Achterhoeker of inwoner van het Rivierengebied. Wellicht sluit dat beter aan bij de gedachte dat ook de meeste mensen meerdere identiteiten hebben. De deelidentiteiten van Gelderland zijn waarschijnlijk veel belangrijker en maken het geheel nog interessanter.

Deze bundel onderstreept dat door duidelijk te maken hoe de geschiedenis nu nog steeds zichtbaar, voelbaar en tastbaar is. Hoe, met andere woorden, de geschiedenis de kraamkamer van het heden is. En dat is al een grote rijkdom.

Henri Lenferink, *Commissaris van de Koning in Gelderland*

Voor wie dit boek geschreven is ter inleiding

Gelderland is een bijzondere provincie. Met zijn 150 kilometer van oost naar west en zijn 100 kilometer van noord naar zuid is het in landoppervlak de grootste provincie van Nederland. En dan te bedenken dat het grondgebied ooit nog een kwart groter is geweest. Behalve de grootste is Gelderland volgens kenners ook de mooiste en meest gevarieerde provincie, met bossen en heide, beekjes en brede rivieren, stuwwallen en weidegronden, oude steden en imposante kastelen. Geen wonder dat Gelderland jaarlijks vierenhalf miljoen toeristen trekt. En dan heeft de provincie ook nog eens een unieke geschiedenis, waarin Romeinen figuren, maar ook graven en hertogen, Hanzekooplieden, papiermakers, adellijke dames, predikanten en kunstenaars.

Je zou dus denken dat ieder van de ruim twee miljoen Gelderlanders zich op de borst klopt van trots om in zo'n provincie te wonen. Toch is dat niet echt het geval. Provincieliefde is in Gelderland vrij zeldzaam. Hoe kan dat? En is dat altijd zo geweest? Of waren er tijden waarin de Geldersen wél trots waren op hun gewest? Dit boek geeft een antwoord op die vraag, en op vierentwintig andere vragen over de Gelderse geschiedenis.

Bij mijn start als bijzonder hoogleraar Gelderse Geschiedenis aan de Radboud Universiteit, nu tien jaar geleden, vroeg ik mij af wat er karakteristiek was aan deze provincie – nu en in het verleden. Wat maakte Gelderland tot Gelderland? Heeft er ooit zoiets als een Gelderse identiteit bestaan? En hoe zag die er dan uit? Die vraag is gemakkelijker te stellen dan te beantwoorden. Toch wil ik bij mijn afscheid een poging doen. En wel door vijftientig kenmerkende Gelderse thema's losjes de revue te laten passeren. Elk voor zich zijn het niet meer dan puzzelstukjes. Maar allemaal bij elkaar geven ze wel degelijk een beeld van wat typisch Gelders is.

Dit boek is geschreven voor iedereen die in Gelderland woont of er weleens op bezoek komt. Voor iedereen die wil weten hoe nou zat met de Romeinen, die hier eeuwenlang woonden maar zo weinig zichtbare sporen nalieten. Voor iedereen die zich afvraagt waarom in het noordwesten van de provincie zoveel gereformeerden wonen en in het zuiden juist veel katholieken. Voor iedereen die nieuwsgierig is hoe de adel hier zo lang dominant kon blijven in het lokale en regionale bestuur. Om het antwoord te vinden op dat soort vragen nemen we steeds een duik in de geschiedenis. Soms een diepe duik, als we terug moeten naar de prehistorie of de Romeinse tijd. Soms een klein plonsje waarmee we terechtkomen in de negentiende of vroege twintigste eeuw.

Veel informatie in dit boek is afkomstig uit het vierdelige *Verhaal van Gelderland*, dat eind 2022 verscheen. Meer dan dertig deskundige auteurs en redactieleden werkten drieënhalf jaar aan de totstandkoming van dat boekwerk. Daarin wordt de geschiedenis van Gelderland uitvoerig en in chronologische volgorde beschreven, beginnend bij de prehistorie en eindigend in de eenentwintigste eeuw. Wie na het lezen van de vijftwintig vragen en antwoorden meer wil weten over de Gelderse geschiedenis, kan daar zijn hart ophalen.

Er zijn veel vormen waarin je de geschiedenis van een regio kunt vertellen. Niet alleen in boeken maar ook in lezingen, artikelen, tentoonstellingen, televisieprogramma's, podcasts, websites of wandelroutes. Elke verteller kiest een eigen invalshoek en voegt een stukje toe aan het grotere verhaal. Dat betekent ook dat het laatste woord over de Gelderse geschiedenis nooit gezegd is – ook niet na tien jaar hoogleraarschap. Er zullen nieuwe vragen komen, nieuwe invalshoeken, nieuwe debatten, nieuwe presentatievormen. Ik verheug me erop. Want dat is precies wat geschiedenis zo boeiend maakt.

In de afgelopen tien jaar had ik het voorrecht met veel inspirerende mensen te mogen samenwerken. De collega's, studenten, junioronderzoekers en promovendi van de Radboud Universiteit. De directie en medewerkers van Erfgoed Gelderland, de koepel van maar liefst 250 erfgoedorganisaties. De Ridders van Gelre met hun spraakmakende historische televisieseries. Het team waarmee ik het *Verhaal van Gelderland* mocht maken. De redactie van de *Bijdragen en Mededelingen Gelre*, het jaarboek van de historische vereniging Gelre. En de besturen en medewerkers van talrijke Gelderse musea, archieven en historische verenigingen. Ik heb enorm veel van hen geleerd.

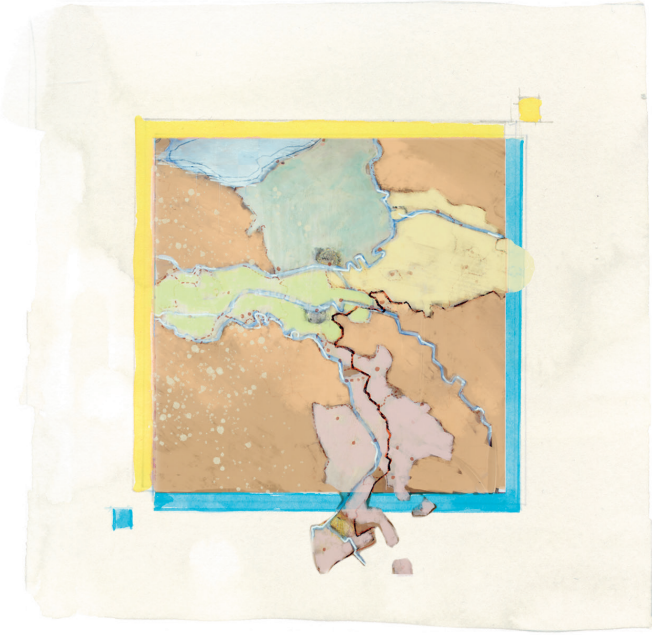
Graag bedank ik de provincie Gelderland die de leeropdracht finan-

cieel mogelijk maakte. Ik bedank de Radboud Universiteit voor de geboden ruimte om mijn eigen weg te vinden in het grensgebied tussen wetenschap en publieksbereik. En ik bedank al die enthousiastelingen op het terrein van de Gelderse geschiedenis, beroepshalve of uit liefhebberij, met wie ik in de afgelopen jaren optrok. Het was me een eer en een genoegen om met jullie samen te werken.

Een aantal mensen verdient bijzondere dank voor hun rol bij de totstandkoming van dit boek. Karel Kindermans voor zijn prachtige tekeningen. Maud van Rossum voor de fraaie vormgeving. Michel Melenhorst voor de zorgvuldige eindredactie. Maartje A.B., René Arendsen, Laura Bultsma, Maarten Gubbels, Paul van der Heijden, Johan Oosterman en Marc Wingens voor hun adviezen na het lezen van (delen van) de tekst.

En dan is dit het moment om het werk uit handen te geven. Ik wens u veel leesplezier.

Dolly Verhoeven
Apeldoorn, december 2024

[1]

Waarom Gelderland geen eenheid is – *of toch wel*

‘Gelderland levert je mooie streken’ is een langlopende en succesvolle toeristische promotiecampagne. De slogan sluit aan bij het breed gedeelde gevoel dat deze provincie geen eenheid is, maar bestaat uit grofweg drie verschillende streken: de Achterhoek, de Veluwe en het Rivierengebied.

Waar komt dat beeld van een verdeelde provincie vandaan? En is het daadwerkelijk zo specifiek voor Gelderland? Op dat laatste valt wel wat af te dingen. Inwoners van Overijssel kennen bijvoorbeeld het onderscheid tussen Salland en Twente, in Brabant geldt dat voor de meierij van Den Bosch en het markizaat van Bergen op Zoom, in Limburg is de afstand tussen Maastricht en Venlo groot, en in Zeeland koestert elk eiland zijn eigen karakter. Regionale verschillen zijn dus niet exclusief Gelders. Hooguit zijn ze hier wat zichtbaarder dan elders.

Dat komt deels door de in het oog springende uiterlijke verschillen. De Achterhoek heeft met zijn landgoederen en halfopen coulisselandschappen een heel andere uitstraling dan de Veluwse bossen, sprengen en heidevelden. De bedijkte laaggelegen weilanden en de boomgaarden van het Rivierengebied wijken daar op hun beurt weer sterk van af. En dan worden de regio’s ook nog eens duidelijk van elkaar gescheiden door de IJssel en de Rijn. Geen wonder dat ze vaak ervaren worden als drie afzonderlijke gebieden.

Behalve het landschap speelt daarin de geschiedenis een rol. Toen zo’n duizend jaar geleden het middeleeuwse Gelre ontstond, was dat niet direct één geheel. Stukje bij beetje werd het territorium bij elkaar gevoegd, en soms ging er ook wat gebied verloren. Binnen het uitgestrekte grondgebied vormden zich op den duur vier Gelderse kwartieren, elk met een eigen hoofdstad. Zutphen was hoofdstad van het gelijknamige graafschap (nu min of meer het gebied van de Achterhoek), Nijmegen was

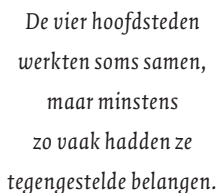
hoofdstad van het Rivierengebied, Arnhem van de Veluwe en Roermond van het Overkwartier. Dat laatste kwartier bestond uit het noorden van het huidige Limburg en een stukje Duitsland met onder meer de stad Geldern, de geboorteplek van het graafschap Gelre.

De vier hoofdsteden werkten soms met elkaar samen, bijvoorbeeld wanneer ze zich sterk wilden maken tegenover de hertog van Gelre. Maar minstens zo vaak hadden ze tegengestelde belangen en was eensgezindheid ver te zoeken. Zoals in 1458, toen Roermond zijn steun uitsprak voor de zittende hertog Arnold van Gelre, terwijl Nijmegen partij koos voor diens opstandige zoon Adolf. Dat mondde uit in een gewapend treffen tussen beide steden en hun medestanders. Acht jaar later werd ook Arnhem, dat zich aan de zijde van de oude hertog had geschaard, belegerd door aanhangers van Adolf uit Nijmegen.

Gewapende conflicten tussen de Gelderse hoofdsteden kwamen in de zeventiende en achttiende eeuw niet meer voor, maar politieke strijd was er des te meer. Gelre maakte in deze periode deel uit van de Republiek der Verenigde Nederlanden en er stond geen hertog meer aan het roer. Het gewest bestuurde zichzelf. In deze periode waren nog maar drie van de vier oude kwartieren over. Het Overkwartier was tijdens de Tachtigjarige Oorlog in Spaanse handen gebleven en voor Gelre verloren gegaan. De overige kwartieren hadden elk hun eigen Staten, die vergaderden in de kwartierhoofdstad. Voor overkoepelende beslissingen kwamen hun vertegenwoordigers bijeen in de Gelderse Landdag, die afwisselend werd gehouden in Nijmegen, Arnhem en Zutphen. Een gezamenlijke rekenkamer en de hoogste gewestelijke rechtbank zetelden in Arnhem.

De bestuurders waren het zelden eens en daardoor was het bereiken van overeenstemming vaak een tijdrovende kwestie. Een berucht voorbeeld is de vestiging van een Gelderse universiteit. Na het nodige onderlinge getouwtrek, besloot de Gelderse Landdag in 1647 dat die in Harderwijk zou komen, in het kwartier van Arnhem. Zutphen legde zich bij de beslissing neer, maar Nijmegen niet. Dat kwartier weigerde niet alleen de afgesproken bijdrage te betalen, maar richtte in 1655 doodleuk een eigen 'kwartierlijke' academie op. De Nijmegenaren schroomden zelfs niet om uit Harderwijk een paar hoogleraren weg te kopen.

Na de Bataafs-Franse tijd (1795-1813) werd Nederland een koninkrijk en was het gedaan met de oude privileges. De kwartierlijke Staten wer-

De vier hoofdsteden
werkten soms samen,
maar minstens
zo vaak hadden ze
tegengestelde belangen.

den opgeheven en ook de Gelderse Landdag keerde niet terug. In plaats daarvan kwam er één provinciaal bestuur, dat geacht werd de besluiten van de koning en zijn ministers uit te voeren. Arnhem werd aangewezen als gezamenlijke provinciehoofdstad, en nog altijd is deze stad de zetel van het provinciaal bestuur.

De opname in de eenheidsstaat maakte echter geen eind aan de oude kwartierlijke verschillen. Nog in 1930 verscheen er een boek over ‘Nederlandse volkskarakters’, waarin Achterhoekers, Veluwnaren en Betuwnaren van heel eigen karakteristieken werden voorzien: de Achterhoekers waren goedmoedig en een beetje dom, de Veluwnaren mager en schraperig, en de Betuwnaren rustig en introvert. Die kwalificaties zullen we voor rekening van de toenmalige auteurs laten, maar dat er tussen de drie gebieden ook nu nog verschillen zijn in toon en sfeer, is wel duidelijk.

En toch. Wie inzoomt ontdekt dat er binnen Gelderland nog veel kleinere regionale eenheden bestaan, elk met hun eigen kenmerken. Zoals de Liemers, dat lange tijd deel uitmaakte van Kleef en Pruisen. Of zoals de Gelderse Vallei, het vanouds drassige veenland tussen Utrecht en Gelre. Of de Bommelerwaard, waar mensen zich soms meer Brabants dan Gelders voelen. Maar wie uitzoomt naar het grotere plaatje ziet ook een gebied dat al duizend jaar bij elkaar hoort en dat al tweehonderd jaar één hoofdstad deelt. Wat weegt zwaarder, het verschil of de eenheid? Dat is uiteindelijk toch vooral een kwestie van perspectief.

*Na de Franse tijd
was het gedaan met
de oude privileges.*

